

Učiteljstvo Banske Hrvatske u vihoru Velikoga rata*

BRANKO OSTAJMER

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Hrvatska

bostajmer@gmail.com

Autor u radu na temelju arhivskih izvora, literature i novina nastoji sagledati ulogu učiteljstva Hrvatske i Slavonije u razdoblju Prvoga svjetskog rata, s posebnim naglaskom na sudbini učitelja na bojištima te na različitim oblicima progona kojima su bili izloženi oni učitelji koji su aktivno iskazivali protudržavne nazore ili bili doživljavani kao politički nepouzdana.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; Banska Hrvatska; učiteljstvo; politički progoni

Uvod

Sudjelovanje hrvatskoga učiteljstva u Prvom svjetskom ratu tema je koja je do sada uglavnom izmicala pozornosti hrvatske historiografije. Bez ambicije da se u cijelosti sagledaju raznovrsni aspekti uključenosti učitelja na bojištima te u izmijenjenim okolnostima na njihovim uobičajenim radnim mjestima (što bi prelazilo opseg jednoga znanstvenog rada), u ovom se radu teži u osnovnim crtama predočiti glavne vidove sudjelovanja hrvatskoga učiteljstva u Prvom svjetskom ratu, odnosno nastoje se prikazati osnovna iskušenja s kojima su hrvatski učitelji bili suočeni tijekom četiri i pol ratne godine.

Rad je nastao na temelju istraživanja koja su pored literature i objavljenih izvora uključila i novine te napose raznovrsno gradivo u zagrebačkim arhivima. Oslonac na zagrebačko arhivsko gradivo uvjetovao je i tematsko ograničenje na prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije, odnosno Banske Hrvatske. Iskustva hrvatskoga učiteljstva u tim zemljama s jedne strane te u Istri i Dalmaciji s druge strane svakako su imala mnogo sličnosti, ali zamjetne su i

* Ovaj rad nastao je u okviru znanstvenoga projekta "Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće)", koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

određene specifičnosti koje su činile razliku. Temeljitija istraživanja, napose ona arhivska, i dalje su u tijeku, a u okviru tih istraživanja pojedini problemi zahvaćeni u ovom radu bit će sagledani uz više pozornosti i na postavljena pitanja moći će se ponuditi pouzdanije odgovore.

Politički okvir

Veliki rat (kako su ga nazivali suvremenici), koji je poslije, nakon još tražičnijega iskustva s još većim ratom, bio nazvan Prvi svjetski rat, bio je prvi globalni vojni sukob. Prema broju žrtava, broju zemalja i stanovništva uključenog u rat, kao i prema posljedicama, taj rat nije mogao biti uspoređen ni s jednim drugim prethodnim ratom. Povrh svega, Prvi svjetski rat bio je rezultat duboke političke i društvene krize, u Hrvatskoj zasigurno barem toliko koliko i u drugim zaraćenim zemljama i regijama. U Hrvatskoj, tj. u hrvatskim zemljama, tu su krizu, pored ostaloga, generirali složeni hrvatsko-srpski odnosi, zatim postojanje brojne, politički i ekonomski snažne srpske manjine u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji (što podrazumijeva i posebno važan Srijem), kao i činjenica da su i unutar hrvatskoga korpusa u užem smislu u osvit rata postojale oštre suprotstavljenosti. Stoga povjesničari na političkom spektru toga doba razabiru priličnu širinu političkih stranaka, skupina i pojedinaca, od radikalnih hrvatskih nacionalista koji teže ujedinjavanju svih hrvatskih zemalja i ne skrivaju pritom izrazito protusrpsko opredjeljenje do radikalnih jugoslavenskih nacionalista koji upiru pogled prema Beogradu i koji osobito snažan korijen imaju u omladini.

Pod pojmom hrvatski učitelji podrazumijevaju se svi učitelji i srednjoškolski profesori u Hrvatskoj, neovisno o nacionalnoj pripadnosti, pa tako i učitelji srpske nacionalne pripadnosti u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji. Njihova su se iskustva, općenito uzevši, razlikovala od iskustava učitelja hrvatske, njemačke i mađarske nacionalnosti odnosno podrijetla. Kada je Austro-Ugarska 1914. zaratila sa Srbijom, u svoje je redove mobilizirale mnoge Srbe, ali i Hrvate, koji su u ratu vidjeli nametnuti bratoubilački rat. Bilo kako bilo, među unovačenim učiteljima bili su brojni Srbi i nesrbi koji su bili prisiljeni boriti se protiv vlastitih uvjerenja, a nisu toga bili svjesni tek vojni i politički vrhovi Monarhije nego i školska djeca i mladež, koji su u svojim domovima stjecali dojmove i saznanja posve suprotna onima kojima su bili izloženi u školama. Zanimljiv primjer nalazimo u zagrebačkoj Učiteljskoj školi, gdje je učenica Hermengilda Donadini zapitala nastavnika pedagogije i vjeronauka Bogoljuba Stržića "kako se sa stajališta morala imadu prosuđivati čini onih vojnika, koji se u boju bore protiv svoga uvjerenja, kako se npr. i u našoj vojsci mnogi bore protiv svoga uvjerenja" (pitanje je uslijedilo nakon učiteljeva izlaganja o moralu i radu prema uvjerenju). Prema službenom izvještaju podnesenom nakon provedene istrage, Stržić se zadovoljio prijekorom učenici, naglasivši pritom "da je žalosno i sramota, ako u našoj vojsci imade pojedinaca, koji se bore protiv svojega uvjerenja, ali u cjelini hrvatski narod zacijelo se u sadašnjem ratu junački bori za svojega

kralja i domovinu po uvjerenju, da se bori za pravednu i dobru stvar”. Ipak, incident nije zadržan unutar zidova učionice budući da je jedna od suučenica obavijestila mjerodavne službe o onome što joj se učinilo neprimjerenim i nedomoljubnim ispadom, pa je o svemu provedena istraga i disciplinski postupak, povjeren dr. Stjepanu Bosancu, zemaljskom nadzorniku za srednje škole. Učitelj Strižić tom je prilikom uzeo u zaštitu učenicu, odbacujući optužbe da se navedena rasprava nastavila tako da je učenica Donadini “rekla da bi bolje bilo da pripadnemo Srbiji ili Rusiji” te da je u razredu javno “hvalila hrabrost ruske vojske i da su se suučenice nad tim zgražale”. I Strižić i upravitelji škole tvrdili su da se takvo ponašanje jedne učenice “u njihovu zavodu, koji odgaja svoju mladež patriotski, ne bi moglo trpjeti”, a u obranu optužene učenice iznijeli su da je bezazlena, da je “dobra i darovita, ali veoma impulzivne prirode, te često nešto nepromišljeno kaže”, i njezino su problematično ponašanje dijelom pripisali obiteljskim (ne)prilikama (nekoć imućna obitelj koja je spala na prosjački štap).¹ Po svemu sudeći, postupak je time doveden do kraja, bez sankcija za mladu buntovnicu.

Na sličan način i mnogi drugi započeti disciplinski i sudski procesi protiv učitelja i učenika “nepoćudnih” nacionalno-političkih stajališta neće od 1914. do 1918. biti privedeni kraju, a to je bilo moguće ponajprije zbog pomalo paradoksalne činjenice da je civilna vlast u Banskoj Hrvatskoj tijekom čitavoga trajanja rata bila djelomično i u rukama Hrvatsko-srpske koalicije (Koalicija je obnašala vlast u složenom savezu s banom Ivanom Skerlecem, “mađaronom” i pouzdanikom mađarskoga ministra-predsjednika Istvána Tisze). Njezini su vođe u pravilu odbacivali svaku optužbu za nelojalno držanje – a to je podrazumijevalo jugoslavenski odnosno prosrpski stav – hrvatskoga učiteljstva. Milan Rojc, istaknuti član Koalicije, u dva navrata predstojnik Odjela za bogostovlje i nastavu, ustvrdio je 1916. u Saboru:

“Mi možemo reći, da onaj duh, koji u današnjoj Hrvatskoj vlada, jeste duh onih profesora, koji su današnju inteligenciju uzgojili. Jer patriotizam i sposobnost te inteligencije u velike i velike zavisi od njihovih profesora [...]”²

Pravaški političari bili su mnogo kritičniji. Josip Pazman, svećenik, profesor i političar pravaškoga opredjeljenja, zastupao je stav da odgoju u hrvatskim školama nedostaje patriotizma:

“Jasno bo je, da, ako budu srednjoškolski profesori što većma obezbijedjeni u svojim materijalnim prilikama, to će moći onda i većom snagom i svom du-

¹ HR-HDA-79-UOZV, SDDS, kut. 7 (5693), 639-1915.

² *Stenografski zapisnici*, 665. Sadržajno najpouzdaniji zapisnici sa saborskih sjednica objavljivali su se u službenim *Stenografskim zapisnicima*, a izvješćima objavljivanim na stranicama dnevnoga tiska neposredno po održanim sjednicama valja pristupati s dozom opreza. Primjerice, prema *Jutarnjem listu*, navedena Rojčeva izjava glasila je: “Duh, koji vlada u narodu, potiče od profesora, jer oni su jedini, koji su našu mladež odgojivali u patriotskom duhu.” “Hrvatski sabor”, *Jutarnji list* (Zagreb), 1. 3. 1916., 3.

šom posvetiti se svojoj službi, da odgajaju hrvatsku mladež. Tako će hrvatska mladež izaći iz srednjih škola bolja, a ako bude hrvatska mladež izlazila bolja, bit će to u interesu hrvatskog naroda. Zato ne samo taj stalež, nego i mladež, djeca hrvatskog naroda, zahtijevaju, da se ova predstava uvaži. [...] Nastavnici mogu naći u svojim predmetima uvijek zgođe, da u mladeži bude hrvatski patriotizam tako, da srednjoškolci i ostanu na visini svojoj, i da usto budu oduševljeni Hrvati; da se ne rekrutiraju iz naših srednjih škola razni mladohrvati, Jugoslaveni, Srbo-Hrvati ili posrbice, nego da budu Hrvati, što uistinu i jesu.”³

Totalni rat i hrvatsko učiteljstvo

Uobičajeno je reći da su tijekom rata, napose kako se njegovo trajanje odužilo više negoli su u početku i najveći pesimisti mogli predvidjeti, svi slojevi stanovništva osjećali njegove posljedice. No podrazumijeva se da su najveće žrtve rata ipak bili poginuli i obogaljeni vojnici te njihove obitelji, a zatim i obitelji na ratišta bačenih muškaraca koji su bili hranitelji obitelji.

Hrvatsko učiteljstvo, a s učiteljima i njihove obitelji, dijelilo je sudbinu ostaloga civilnog stanovništva tijekom Prvoga svjetskog rata; nisu ih zaobišla novačenja, pogibije, ranjavanja, raznovrsne ratne oskudice i nesigurnosti. Svim tim socijalno ugroženim skupinama država nije mogla, čak i da je htjela, pružiti dovoljnu pomoć jer je glavnina svih resursa bila usmjerena u vojne svrhe. Zbog toga već od početka rata bujaju humanitarne i karitativne organizacije i inicijative, pri čemu je osobito važna uloga bila namijenjena učiteljima i učiteljicama. Oni su vrlo često inicijatori i najistaknutiji vođe tih pothvata.

Premda je u svim tim humanitarnim naporima i zalaganjima učiteljstva, bilo da je riječ o organiziranju školske mladeži ili širih slojeva društva, nesumnjivo bilo i iskrenih pobuda i bili su posljedica iskrenoga patriotizma, ne može se dvojiti ni o tome da je bilo i onih koji su tek izvršavali ono što se pred njih postavljalo kao zadatak. Naime, mnoge od brojnih humanitarnih i karitativnih inicijativa, vjerojatno najbolje pobrojanih u doktorskoj radnji Violete Herman Kaurić o zagrebačkim dobrotvornim udrugama,⁴ pojavljuju se kao reakcija na impulse odozgo. A možda nije bilo pogodnijih službenika za širenje i jačanje osjećaja ratne solidarnosti i lojalnosti od učitelja. Vladina okružnica iz rujna 1914. nalagala je da se u svim nižim i višim pučkim i stručnim školama mora sabirati, odnosno izrađivati topla odjeća za vojsku. Bila je to tek jedna od sličnih okružnica, jer uslijedile su i one o sabiranju kupinova lišća za čaj, zatim bakra, olova i kositra, hrastovih šiški i kaučuka; prikupljali su se po školama i

³ *Stenografski zapisnici*, 668. U dnevnim novinama Pazmanove su riječi donesene u znatno drukčijem obliku, u sažetoj i izmijenjenoj formi. Primjerice, prema *Jutarnjem listu*: “Interes hrvatskoga naroda iziskuje da se udovolji profesorskom staležu, jer kada će nam taj stalež biti obezbjeđen, biti će i nastava točnija. Ali naši profesori treba da budu dobri Hrvati, a ne kako danas, da se nekako stide ili boje da našu mladež odgoje u hrvatskom duhu. Neka profesori svakom prigodom rade tako, da nam iz srednjih škola ne izlaze jugoslaveni, srbo-hrvati, nacionaliste, već dobri i vatreni Hrvati.” “Hrvatski sabor”, *Jutarnji list*, 1. 3. 1916., 3.

⁴ HERMAN KAURIĆ, “Za naše junake”.

božićni darovi, rublje, knjige, novac za invalide i ratnu siročad. Učiteljstvo, a posredno i školska djeca, pozivalo se i na što izdašnije sudjelovanje u upisu ratnih zajmova (do kraja rata bilo ih je osam), a i u možda najpoznatijoj kampanji provedenoj na razini cijele Monarhije – kampanji prikupljanja zlata poznatoj pod sloganom “Dadoh zlato za željezo”.⁵

Karakterističan je primjer poziv zagrebačkoga župana Vladimira Treščeca iz listopada 1915., kojim se poticalo javne službenike na agitaciju povodom upravo raspisanoga trećega ratnog zajma, a pri čemu se posebno važna uloga pripisivala učiteljima:

“Država prima i od malog čovjeka malene prinose i daje mu tako prilike, da sigurno uloži svoju glavnicu, koju je u ratno doba namaknuo sretnim unovčenjem svojih prihoda kao nikad prije. Zar da mu stotinjarke i hiljadarke beskorisno leže zamotani u dronjke kao mrtav novac? Glavari oblasti, svećenici, učitelji, otvorite narodu oči, podučite ga, kako će svoj novac najbolje spraviti, ako ga državi dade na čuvanje. Razjasnite mu sve koristi, koje potpisom ratnog zajma namiče državi, svojim i samom sebi. Otvorite mu oči, pa će prionuti uz Vas kao svaki put za dobru stvar! [...] Ne treba zaboraviti, da su silne pobjede Njemačke i 12 milijarda njemačkog novca u prvom redu plod sistematskog patriotskog rada njemačkog učitelja počevši od pučkog.”⁶

Ranije iste godine, prilikom raspisivanja drugoga ratnog zajma, upravitelj Zagrebačke županije pozivao je stanovništvo na uključivanje u ratni zajam, pri čemu je posebnu ulogu u motiviranju stanovništva uz učitelje dodijelio i čelnicima upravnih jedinica i svećenicima. U pozivu se, pored ostaloga, kaže sljedeće:

“Obzirom na okolnost, da su se u producenta i nekih grana trgovačke struke nakupile znatne zalihe gotova novca koji imenito u seljačkog svijeta leži bezkoristan, neka gospodin predstojnik/upravitelj/gradonačelnik/načelnik osobno upliviše na poduzeća, na glavare općinskih poglavarstva, na svećenike i učitelje, da narodu svakom zgodom javno, u školi, crkvi pred općinom i t. d. predоче iz oglašanih prospekata poznate veoma povoljne uvjete, prilike ukamaćenja glavnica, kao i ogromnu štetu što za pojedinca i narodni imetak nastaje odatle, što se velike svote za žito, blago i inu robu dobivenih novaca bezkorisno po kućama sakrite drži, a koje se ovom prilikom mogu najpovoljnije osigurati, jer je država, koja ovakovim uspjehom kao što je netom dokazano 10 mjeseci vodi svjetski rat, bez sumnje najsigurniji dužnik. [...]”⁷

Interesi školstva, nastave i obrazovanja ostali su u drugom planu i državne vlasti nisu imale velikih dvojbi o tome da li školske objekte (privremeno) staviti u funkciju za različite ratne svrhe (bolnice, vojarne i tome slično). Nastava se zbog toga, kao i zbog pomanjkanja osoblja uslijed odlaska učitelja na bojišta,

⁵ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 294.

⁶ HR-HDA-78-PRZV, kut. 880, 9680-1915.

⁷ HR-HDA-78-PRZV, kut. 880, 4260-1915.

odvijala u izrazito otežanim prilikama, a posebno se to odnosi na prve dvije ratne godine (školske godine 1914./1915. i 1915./1916.).

Nastava je tijekom rata bila neredovita, odvijala se s iznimnim poteškoćama koje su ponajprije bile posljedica unovačenja učiteljskoga kadra te podvrgavanja školskih zgrada raznim vojnim potrebama. U provinciji su se u drugoj fazi rata prilike uglavnom normalizirale, ali izvori pokazuju da je u Zagrebu taj proces bio otežan i usporen. Naime, mnoge školske zgrade i do okončanja rata nisu bile privedene prvobitnoj svrsi; jedan je od takvih primjera Niža pučka obospolna škola u Krajiškoj ulici u centru Zagreba, gdje se nastava gotovo do samoga kraja rata – konkretno do rujna 1918. – odvijala na nekoliko drugih lokacija: na Sv. Duhu, a od 1916. u prostorijama Trgovačkoga obrtnog muzeja na Mažuranićevoj trgu 14 i u Preradovićevoj ulici 21.⁸

Nisu bile rijetke ni potpuno zatvorene škole. Naprimjer, u Požeškoj je županiji, što zbog pomanjkanja učitelja, što zbog drugih razloga, bilo zatvoreno čak 17 škola.⁹

Pored korištenja školskih prostorija u vojne svrhe, održavanje nastave vrlo se često prekidalo zbog unovačenja učitelja, napose u manjim sredinama. Naprimjer, kada je Vinko Rakoš, učitelj škole u Vuki pored Osijeka, kao pričuvni poručnik poslan na bojište, u školi zbog manjka učitelja čak tri mjeseca nije bilo nastave školske godine 1914./1915. (cijeli rujan, siječanj i veljača). U pomanjkanju osposobljenih učitelja, Odjel za bogoštovlje i nastavu nastojao je razriješiti problem postavljanjem Rakoševe supruge na njegovo mjesto, ali nastava se normalizirala tek povratkom učitelja s bojišta (u svibnju 1915.).¹⁰

Rat je izbio usred ljeta, za vrijeme školskih praznika. Prema općim očekivanjima, trebao je biti relativno kratkotrajan, očekivalo se da će trajati nekoliko mjeseci ili do pola godine. Međutim, nakon što prvi ratni srazovi 1914. nisu donijeli pobjedu nijednoj strani, kada je otpočelo pozicijsko ratovanje i okončanje rata postalo daleka, nejasna perspektiva, vlastima zaraćenih država, pa tako i u Austro-Ugarskoj, postalo je jasno da se nastava mora normalizirati, odnosno da je nužno poduzeti potrebne mjere koje bi to omogućile, od vraćanja školskih prostorija izvornoj svrsi do povratka dijela učitelja s bojišta, odnosno oslobađanja drugih vojne obveze. Vojska postupno napušta pučke škole koje su na početku školske godine ostale zatvorenih vrata, ali put do ponovnoga normalnog održavanja obrazovnoga procesa bio je vrlo mukotrpan.

Pored vojne prenamjene školskih prostora i novačenja učitelja, na otežano održavanje nastave utjecalo je i novačenje učenika starijih godišta. S druge strane, među mlađom djecom tijekom Velikoga rata zabilježen je smanjen polazak nastave, što je bilo i razumljivo s obzirom na činjenicu da su brojne obitelji ostale bez hranitelja uslijed odlaska muškaraca na bojišta. Kroničan nedostatak radne snage bio je osobito izražen u vrijeme žetve, pa su djeca bila

⁸ DRŽIĆ, "Iz školskih spomenica", 18; HŠM A 4568.

⁹ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 294.

¹⁰ Državni arhiv u Osijeku, Spomenica pučke škole Vuka.

angažirana u poljskim radovima, što je, naravno, rezultiralo neredovitim pohađanjem nastave. Polja se moralo požeti, a za obrazovanje je bilo vremena, rezonirale su mnoge obitelji. Slijedom toga, u školskim spomenicama gotovo su neizostavne pritužbe učitelja na slabo pohađanje nastave.¹¹ Poslije će državne vlasti upravo zbog poljoprivrednih radova i vezanosti djece uz njih odgađati početak školske godine (naprimjer, 1918. otpočela je 1. listopada umjesto početkom rujna), ali je i unatoč tome pohađanje škole u preostalom dijelu školske godine bilo isprekidano jer su djeca obavljala razne kućne i poljske gospodarske poslove. Veliki broj učenika stoga je ostao neispitan.¹²

U svakom zlu ima naposljetku i barem neko dobro, često i neželjeno. Bilo je tako i tijekom Prvoga svjetskog rata, kada je diljem svijeta, pa i u hrvatskim zemljama, ostvaren važan iskorak u izjednačavanju prava muškaraca i žena. Očitovalo se to i u obrazovnom sektoru, pa se i u Banskoj Hrvatskoj sve veća pozornost počela posvećivati obrazovanju žena. Četvrte godine rata, 1917., osnovane su ženske realne gimnazije na Sušaku i u Osijeku, a zagrebački ženski licej, osnovan u vrijeme predstojništva Izidora Kršnjavog, bio je pretvoren u žensku realnu gimnaziju, s kojom je bio spojen i pedagoški odio za obrazovanje pučkih učiteljica (Učiteljska škola za žensku realnu gimnaziju u Zagrebu). Iste su godine bili osnovani i ženski stručni tečajevi za pouku u krojenju, šivanju i drugim granama ženskoga ručnog rada. Svrha tih tečajeva bila je da djevojke i mlade žene u kratkom roku nauče najpotrebnije grane ženskoga ručnog rada. Naposljetku, ženama je tijekom rata bio odobren i pristup na Pravoslavno-državoslovni fakultet.¹³

Hrvatski učitelji na bojištu

I druge zemlje koje su sudjelovale u Velikom ratu mobilizirale su brojne učitelje. Prema izvještaju francuskoga ministra prosvjete, mobilizirano je oko 50 % francuskih učitelja, dakle otprilike 30 tisuća. Od toga ih je 2000 poginulo, 8000 postalo nesposobno za boj, 7000 u vojnoj zapovijedi pohvaljeno zbog junaštva, a 40 dobilo odličje Legije časti.¹⁴

Premda bi za pouzdanije zaključke o angažiranosti hrvatskih učitelja u vojnim operacijama bilo neophodno provesti opsežnija istraživanja, dostupni podaci dopuštaju nam opreznu pretpostavku o nešto manjoj razini njihove uključenosti u ratne okršaje (bilo u pogledu unovačenih bilo u pogledu poginulih). Primjerice, u Izvještaju Upravnoga odbora Požeške županije od 31. siječnja 1916. stoji da je od ukupno 220 učitelja službujućih u okviru te županije bilo

¹¹ Vidi, primjerice, spomenicu pučke škole u Nuštru. PRUTKI, *Vinkovački kraj*, 95; Državni arhiv u Osijeku, Spomenica pučke škole Vuka i dr.

¹² Državni arhiv u Osijeku, Spomenica pučke škole Vuka.

¹³ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 295.

¹⁴ "Učitelji i rat", *Hrvatski učiteljski dom* (Zagreb), 5. 1. 1916., 11.

mobilizirano njih 85.¹⁵ Kao drugi primjer donosim slučaj Zagrebačke županije. U njezinu je okviru 1915. u nižim pučkim školama službovalo ukupno 479 učitelja i učiteljica (103 ravnajuća učitelja, 144 učitelja, pet samostalnih vjeroučitelja i 15 namjesnih učitelja, dvije ravnajuće učiteljice, 192 učiteljice i 18 namjesnih učitelja). U vojne redove bilo je pozvano 80 učitelja s područja te županije, a njihova su se mjesta nastojala ili privremeno popuniti ili zamijeniti ostalim učiteljima, smanjenjem broja razreda odnosno poludnevnom ili izmjeničnom obukom. Unatoč pomanjkanju učitelja zbog njihova angažiranja u vojnim postrojbama, pri popunjavanju ispraznjenih učiteljskih mjesta vodilo se računa o tome da se “bez skrajne nužde ne povjeravaju škole osobama bez kvalifikacije”.¹⁶

U onodobnom tisku, i stručnom i političkom, isprva se mnogo pozornosti pridavalo novačenjima i ratnim iskustvima, uključujući i pogibije pojedinih učitelja. Naprimjer, 1915. objavljen je popis mobiliziranih profesora učitelja.¹⁷ No u kasnijim ratnim godinama u tisku više ne nailazimo na slične podatke.

Brojni hrvatski učitelji nisu se nikada vratili svojim domovima i školama. Međutim, kako ne postoje precizni izvještaji ni popisi poginulih, ranjenih ili zarobljenih hrvatskih građana u Velikom ratu, pa tako ni učitelja, o konkretnim brojevima nije moguće govoriti, a zapravo je teško čak i otprilike reći koliki je ukupan broj poginulih učitelja u ratu. Drugim riječima, situacija je slična kao s procjenama ukupnih hrvatskih gubitaka – te procjene doista nisu ništa više od procjena koje mogu i ne moraju biti točne. Buduća, mnogo opsežnija i dugotrajnija istraživanja koja bi zahtijevala timski rad morala bi uključiti brojne arhivske fondove, matične knjige umrlih te tiskane izvore (*Službeni glasnik Odjela za bogoštovlje i nastavu*, *Narodne novine* i ostala onodobna periodika) da bi se pokušalo sastaviti što precizniji žrtvoslov učitelja, što se do sada propuštalo učiniti.

Govoreći o pojedinačnim žrtvama, mogli bismo reći da ne postoje dvije identične učiteljske ratne sudbine. Svakako najpoznatiji slučaj jest onaj pjesnika Frana Galovića, tadašnjega namjesnog učitelja zagrebačke II. realne gimnazije, koji je unovačen odmah na početku rata te smrtno pao na srpskom bojištu 26. listopada 1914. u 28. godini života.¹⁸

Početak 1916. nesretnim je slučajem na talijanskom bojištu – padom niz liticu – stradao učitelj iz Iloka Ivan Sedmak (34), rodnom iz Srijemskih Karlovača, pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije.¹⁹ Nije bilo bojišta Velikoga rata na kojem nisu svoje kosti ostavili hrvatski učitelji. Učitelj Vladimir Majstorović, rodnom iz Drljače u Hrvatskoj, poginuo je u Galiciji.²⁰ Martin Plešić,

¹⁵ Aleksandar ČAVRAK, “† Vladimir Majstorović”, *Hrvatski učiteljski dom*, 5. 5. 1916., 69.

¹⁶ XXX. izvještaj, 82.

¹⁷ “Iskaz mobiliziranih profesora i učitelja zemaljskih srednjih i njima sličnih škola u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji”, *Nastavni vjesnik* (Zagreb), knj. 23, sv. 6, 1915., 476-480.

¹⁸ DETONI-DUJMIĆ, MILAČIĆ, “Galović, Fran”, 557-558.

¹⁹ MANDIĆ, “† Ivan Sedmak”, *Hrvatski učiteljski dom*, 5. 2. 1916., 27-28; Aleksandar ČAVRAK, “† Ivan Sedmak”, *Hrvatski učiteljski dom*, 20. 4. 1916., 61-62.

²⁰ Aleksandar ČAVRAK, “† Vladimir Majstorović”, *Hrvatski učiteljski dom*, 5. 5. 1916., 69.

učitelj i doknadni pričuvnik, bio je ranjen krajem 1914.,²¹ a preminuo je 30. lipnja 1915. u Zagrebu, u bolnici u Vlaškoj, nakon što se razbolio na ratištu.²² Na drugom mjestu bilo je navedeno da je poginuo u srpnju 1915. godine.²³

Osim u izravnim ratnim djelovanjima, mnogi hrvatski učitelji smrtno su stradali kao ratni zarobljenici. U srpskom zarobljeništvu, od posljedica strašne epidemije tifusa koja je pogodila Srbiju 1915., preminuo je i istaknuti hrvatski skladatelj i glazbeni pedagog Stjepan Ivičić, učitelj Učiteljske škole u Petrinji. Ivičić je bio unovačen u rujnu 1914., a smrt ga je zatekla u Nišu 5. ožujka 1915. godine.²⁴

Jedan od onih za koje možemo pretpostaviti da nisu s izrazitim oduševljenjem navukli austrougarsku vojnu odoru i iskreno se zakleli domu Habsburgovaca bio je Milutin Mencin, profesor Velike gimnazije u Vinkovcima. Zbog oporbenih političkih istupa suspendirao ga je ban Pavao Rauch.²⁵ U vinkovačku gimnaziju došao je iz osječke,²⁶ a preminuo je 17. srpnja 1917. od posljedica bolesti zadobivene na bojištu 1914. godine.²⁷

Naposljetku, kao poseban oblik ratnoga angažmana hrvatskih učitelja o kojem (također) nisu provedena znatnija istraživanja može biti spomenuto njihovo službovanje na okupiranim prostorima, u prvom redu na tlu Srbije. Naime, zbog poznavanja jezika hrvatski su učitelji bili osobito pogodni za popunjavanje učiteljskih mjesta u beogradskim i inim srpskim školama. Primjericice, poznato je da su hrvatski učitelji koji su bili oslobođeni vojne službe bili namješteni u školama u većim mjestima beogradskoga kotara.²⁸

U velikoj većini slučajeva stradali vojnici ostali su počivati na ratištima na kojima su pali, a njihovim obiteljima preostalo bi tek da ih simbolično pokopaju upisivanjem njihovih imena i eventualno postavljanjem njihovih fotografija na obiteljske grobnice. U vremenima ratnoga meteža, a osobito u uvjetima otežanoga prometovanja, pronalazak i prijenos poginulih vojnika u rodni kraj, udaljen i po nekoliko stotina kilometara, bio je povezan s brojnim teškoćama koje su ga činile gotovo posve nemogućim. Tek u vrlo rijetkim slučajevima posmrtni ostaci vojnika poginulih odnosno od ratnih posljedica ili bolesti preminulih na dalekim bojištima bili bi odmah ili s manjim vremenskim odmakom preneseni u zavičaj i dostojno pokopani u krugu najbližih. Dakako, takav pothvat bio je povezan i s izrazitim materijalnim troškovima i takvo što nisu si mogle priuštiti sve ožalošćene obitelji.

²¹ "Listina gubitaka 48 i 49", *Novosti* (Zagreb), 12. 12. 1914., 6.

²² "† Martin Plešić", *Jutarnji list*, 3. 7. 1915., 5.

²³ "Zagrebački pokojnici u godini 1915", *Jutarnji list*, 1. 1. 1916., 4.

²⁴ GOLEC, *Povijest školstva u Petrinji*, 170-171. O Ivičiću vidi više u: GOLEC, "Ivičić, Stjepan", 194-195.

²⁵ "Rauch se osvećuje", *Hrvatska rieč* (Šibenik), br. 311, 3. 2. 1909., 2.

²⁶ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Pisma novinara Adolfa Becka", 662.

²⁷ "Umrli su", *Nastavni vjesnik*, knj. 26, sv. 1, 1918., 64.

²⁸ "Otvorenje škole u Beogradu", *Jutarnji list*, 14. 2. 1916., 2.

Jedan od onih čiji su posmrtni ostaci bili dopremljeni u zavičaj bio je mladi učitelj Emil Weinberger, sin uglednoga županijskoga industrijalca Josipa Weinbergera, koji je kao “jednogodišnji dobrovoljac” (njem. “einjähriger”) služio u 53. pješačkoj pukovnici. Weinberger je početkom rata bio ranjen na južnom bojištu, preminuo je u zarobljeništvu, a posljednja mu je želja bila da ne počiva u tuđini. Naposljetku je bio pokopan u rodnoj Županji uz svečani pogrebni obred, a ožalošćeni je otac u njegovu uspomenu osnovao zakladu.²⁹ Za razliku od Weinbergera, velika većina ostalih poginulih vojnika, uključujući učitelje, ostala je počivati na dalekim bojištima.

Hrvatska Zemaljska vlada, napose Odjel za bogoštovlje i nastavu, vodila je brigu o materijalnoj opskrbi obitelji onih učitelja koji su kao vojnici pali na bojištima. Udovicama su bile dodijeljene mirovine, a vlada, odnosno ban u ime vlade, donijela je 2. siječnja 1916. i naredbu kojom se godinama radnoga staža priračunava i vrijeme provedeno u ratu.³⁰

Pored evidencije poginulih i ranjenih, pozornosti su vrijedni i slučajevi ratnih zarobljavanja i dezertstva. Osim toga, kao posebnu kategoriju ili potkategoriju možemo promatrati slučajeve u kojima su hrvatski učitelji pali u srpsko zarobljeništvo pa se potom dobrovoljno pridruživali nekoj od suprotstavljenih vojnih sila. Posebno česti bili su slučajevi stupanja u redove vojske Kraljevine Srbije, bilo da se radilo o učiteljima Hrvatima ili o onima koji su bili srpske nacionalne pripadnosti. I kod jednih i kod drugih radilo se gotovo bez iznimke o dobrovoljnoj promjeni ratne strane; nerijetko možemo u životopisima tih učitelja uočiti elemente koji svjedoče da je bila riječ o osobama koje su politički, državni, pa i nacionalni ideal nalazile u jugoslavenstvu. U tim slučajevima nalazimo i u prijeratnom razdoblju iskaze simpatiziranja i solidariziranja s političkim i vojnim vrhovima i ciljevima Srbije, napose – dakako – u vrijeme balkanskih ratova.

Najupečatljiviji i najzanimljiviji primjer među hrvatskim učiteljima koji su prekršili prisegu habsburškom domu i pod srpskim oružjem aktivno pridonijeli rušenju Austro-Ugarske Monarhije te, posredno, stvaranju jugoslavenske države bio je Marko Jakovljević, Srbin rodom iz Srijemskih Karlovaca, zagrebački student, a u vrijeme izbijanja rata osječki profesor. Posebnost Jakovljevićeva slučaja leži u tome što je on poslije, 1923., u Subotici objavio knjigu *Iz rata i emigracije. Uspomene*, unutar čijih je korica opisao vlastita ratna iskustva i dojmove iz Velikoga rata. To ga čini pogodnim primjerom za analizu. Uzgred, kao autor ratnih memoara on je zastupljen i u *Tamnoj strani Marsa* Filipa Hameršaka, ponajboljoj našoj knjizi koja se bavi Prvim svjetskim ratom.³¹

²⁹ “† Emil Weinberger”, *Jutarnji list*, 15. 2. 1916., 6.

³⁰ HR-HDA-78-PRZV, kut. 884, 320-1916.

³¹ HAMERŠAK, *Tamna strana Marsa*, 345 i dalje.

Politički progoni hrvatskih učitelja

Jugoslavenska ideja imala je mnogo poklonika u hrvatskim zemljama, pa i onih oduševljenih i posve otvorenih. Broj takvih postupno je rastao uoči Prvoga svjetskog rata, dijelom i zbog snažnoga dojma uspjeha srpskoga oružja i politike u balkanskim ratovima. Takve su tendencije, uostalom, bile zamjetne i u hrvatskoj politici, hrvatskoj akademskoj i drugoj mladeži, pa i u društvu u cjelini. Kraljevinu Srbiju, njezine političke vrhove, njezino društveno-političko uređenje, njezine gospodarsko-socijalne prilike sagledavalo se u izrazito pozitivnom svjetlu, odnosno kod mnogih suvremenika uočljiva je idealizacija srbijanskih prilika.

Godine 1914. sve razine hrvatskoga obrazovnog sustava bile su pod snažnim utjecajem jugoslavenske ideje, a na zagrebačkom sveučilištu (Sveučilište Franje Josipa I.) to je možda bilo vidljivije no drugdje. Jedan od upečatljivijih primjera bio je onaj dr. Lazara Cara, zoologa, profesora na Mudroslovnom fakultetu. Pored stručnoga rada, Car je bio posebno aktivan u okviru Hrvatskoga sokola (1892. osnovao je Hrvatski sokolski savez). U političkom pogledu bio je izraziti pobornik hrvatsko-srpske suradnje te kao takav i istaknuti član Hrvatsko-srpske koalicije. Svoju odbojnost prema bečkim vlastima i naklonost Srbiji i Srbima nije se ustručavao ni javno iskazivati. U kolovozu 1914. uhićen je u Zlataru pod sumnjom veleizdaje budući da se tijekom putovanja vlakom na liniji Zagreb – Zlatar nije ustručavao pozitivno govoriti o Srbiji i Srbima, ne popuštajući ni nakon što su ga dvije zagrebačke suputnice upozorile. Prema riječima jedne od tih suputnica, Car je tijekom spornoga razgovora u kupeu izjavio “da bi radje bio u Srbiji mrtav, nego u Hrvatskoj sveučilištni profesor”, a potom dodao: “Zar vi mislite, ako osvojimo Srbiju, da će nama biti bolje, ne to će biti Austriji i Magjarima, a mi ćemo Hrvati još više biti potišteni, a za to su naš 13 Kor (vojni zbor) odpravili prvog u rat, da poginu i slavenstvo unište.”³² Posljedice za Cara nisu bile ugodne, premda se ne bi moglo reći da su bile neočekivane ili rigorozne. Iste je godine optužen za veleizdaju i prinudno umirovljen. No okončanjem rata dobio je zadovoljštinu: vraćen je u službu, a na njegov se prijedlog 1919. u Novom Sadu ujedinjuju sva sokolska društva formiranjem Sokolskoga saveza Srba, Hrvata i Slovenaca, kojem je Car izabran za počasnoga starješinu.³³

Nisu svi progoni bili bez osnova i nije se pritisak vršio tek prema potencijalnim neprijateljima Monarhije. Pojedini bi učitelji u javnosti neoprezno znali izlanuti koju riječ previše, iskazati svoju solidarnost sa srpskim narodom i vojskom, nerijetko pritom vrijeđajući članove kraljevske kuće Habsburgovaca. Takvih je događaja, očekivano, bilo ponajviše na samom početku rata. Poslije, nakon što su brojni Srbi, od nepismenih seljaka do intelektualaca i političkih prvaka, bili pritvoreni, internirani ili osuđeni na zatvorske kazne, ljudi su postali oprezniji, čuvajući se javnih komentiranja ratnih događanja. Što se tiče

³² HR-HDA-79-UOZV, SDDS, kut. 3 (5689), 413-1914.

³³ LUI, “Car, Lazar”, 576-577.

tih slučajeva s početka rata, donosim nekoliko primjera. U kolovozu 1914. u Velikom Grđevcu pored Bjelovara podnesena je prijava protiv učitelja Petra Stojnića s optužbom da je veličao Sarajevski atentat govoreći “da je slavan čovjek onaj, koji ubije člana cesarske kuće i da se ima takovog [da] piše u knjige”.³⁴ U dokumentima ne nalazimo podatke o Stojnićevoj daljnjoj sudbini. Pučki učitelj Vladimir Šarac, službujući u Pivnici, kotar Virovitica, u rujnu 1914. javno je govorio da su Srbi već na četiri mjesta, kod Mitrovice, Klenka, Bijeljine i Brčke (Brčkog), prešli austrougarsko-srpsku granicu. Takvo širenje vijesti, koje su u osnovi bile točne, bilo je dovoljno da Šarac kao sumnjiv zbog “pokušaja uhođarstva” bude uhićen te uz kaznenu prijavu predan Kotarskom sudu u Daruvaru.³⁵ Kao i u slučaju Petra Stojnića, iz izvora nam nije jasno što se poslije događalo sa Šarcem. Zanimljiv je i slučaj učitelja Adama Jovanovića iz Velikog Nabrđa pored Đakova. Njegovo političko raspoloženje nije bilo nepoznanica organima vlasti. Jovanović je naime, pored ostaloga, bio sudski progonjen u vrijeme tzv. Veleizdajničkog procesa (1909.). Sarajevski atentat zatekao ga je kao ravnatelja pučke škole u Velikom Nabrđu, a u sljedećim je danima kao politički sumnjiva osoba bio pritvoren. U pritvoru nije ostao dugo, a nakon puštanja na slobodu nastavio je neometano službovati u istom mjestu.³⁶ Početkom 1916. uhićen je i učitelj Tihomil Ljubinković, koji je radio u školi u Kokočaku pored Našica, pod optužbom da je djecu učio izvjesnim protudinstičkim pjesmama. Po uhićenju je bio prepraćen u Osijek i stavljen pod istražni postupak, o čijem ishodu nije bilo moguće pronaći nikakve podatke.³⁷

Naravno, bilo je i idućih ratnih godina onih koji su u javnosti, napose pod utjecajem alkohola, zanemarivali oprez, pa zbog izgovorenih riječi bili privođeni i suđeni. Među takvima je bio i profesor Milan Miletić, koji je 2. svibnja 1915. u gostionici u Novoj Gradiški pjevao pjesmu “Kad mi srpska truba zatrubi”, začimivši to sljedećim riječima upućenim prisutnom austrougarskom vojniku: “[...] srpska će pobijediti i mora pobijediti i vi će te još morati Srbini postati.” Uslijedio je pritvor u uzama novogradiškoga kotarskog suda, čiji su loši uvjeti bili prijetnja ljudskom zdravlju (vlaga). Zbog takvih uvjeta Miletić je uputio molbu za puštanje, a nju je poduprla i novogradiška kotarska oblast, no nije nam poznato kakav je bio odgovor na molbu.³⁸ Srpske nacionalnosti bio je i učitelj Vojvodić iz ličkog sela Mazin, koji je uhićen odmah po izbijanju rata i kao “veleizdajnik” ostao je u zatvoru tijekom čitavoga rata.³⁹

³⁴ HR-HDA-78-PRZV, kut. 854, 3899-1914.

³⁵ HR-HDA-79-UOZV, SDDS, kut. 3 (5689), 511-1914.

³⁶ Adam Jovanović (Taborište kod Gline, 1874. – Veliko Nabrđe, 1942.), učitelj. Nakon rata ostao je službovati u Velikom Nabrđu do 1934., kada je umirovljen. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca odlikovan je 1922. Ordenom sv. Save III. stupnja. O Jovanoviću vidi više u: GEIGER, “Elaborat Službe državne sigurnosti”, 208; JOVANOVIĆ, *Iščupani koreni*, 45-46; *Spomenica pučke škole u Velikom Nabrđu*, izvornik u privatnom posjedu, kopija u posjedu autora.

³⁷ “Uapšenje učitelja u Kokočaku”, *Jutarnji list*, 15. 1. 1916., 5.

³⁸ Miletić je, po svemu sudeći, bio rimokatolik (brat mu je bio rimokatolički župnik u Hrvatskoj). HR-HDA-79-UOZV, SDDS, kut. 7 (5693), 774-1915.

³⁹ *Djelatnost KPJ do aprila 1941*, 661.

Premda u ratnim okolnostima, kada je Kraljevina Srbija bila na protivničkoj strani, nije bilo neobično da su se učitelji srpske nacionalnosti smatrali sumnjivima i stavljali pod prisмотр (osobito nakon što je u ljeto 1914. srpsko stanovništvo istočnoga Srijema, prilikom ofenzive srpske vojske i "oslobodjenja" koje su u nacionalnom zanosu pogrešno smatrali trajnim, u velikom dijelu dalo oduška svojim stvarnim osjećajima), u pravilu nije bilo zatvaranja ili otpuštanja učitelja bez ikakva povoda, odnosno isključivo zbog srpske nacionalne pripadnosti.⁴⁰

Treba napomenuti da su i među Hrvatima, kao i među drugim nacionalnim skupinama, bili vrlo brojni oni koji nisu žalili sarajevske vidovdanske žrtve niti suosjećali s carskom obitelji Habsburg, a napose nisu smatrali vrijednim riskirati život da bi se kaznilo Srbiju i osvetilo smrt nesretnoga prijestolonasljedničkog para. Moglo bi se iznijeti više takvih primjera, a jedan je slučaj suplenta osječke gimnazije Viktora Šestaka.⁴¹ Šestak je služio zajedno s učiteljskim drugom Markom Antolovićem, zajedno su pali u srpsko zarobljeništvo te kao ratni zarobljenici bili smješteni u Niš. Šestak je odlučio zamijeniti ratno zarobljeništvo učiteljskim položajem u Srbiji. Bilo mu je povjereno učiteljsko mjesto u Resni kraj Bitolja, a imao je namjeru i dalje nastaviti primati učiteljska beriva iz Zagreba. Međutim, zbog pojedinih dopisnica upućenih u Osijek, njegova neloyalnost nije mogla ostati tajnom, nakon čega su odmah obustavljene isplate redovitih beriva (koja su do tada podizali Šestakovi prijatelji i slali u Niš). O Šestakovu stupanju u srpsku učiteljsku službu bilo je obaviješteno i Vojno zapovjedništvo, koje je pokrenuo istragu i od Zemaljske vlade zatražilo detaljnije obavijesti.⁴²

Zaključak

Prvi svjetski rat snažno se odrazio na sve segmente života i sve slojeve stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije, a iznimka u tome nije bilo ni učiteljstvo. Prema općim očekivanjima svih zaraćenih strana, rat je trebao biti relativno kratkotrajan, ne duži od nekoliko mjeseci ili pola godine, a ostvarivanju ratnih ciljeva bili su pritom podređeni svi raspoloživi državni resursi. Interesi školstva, nastave i obrazovanja također su ostali u drugom planu i državne vlasti nisu imale velikih dvojbi o tome da li školske objekte (privremeno) staviti u ratne svrhe, odnosno pretvoriti ih u bolnice, vojarnje i slično. Nastava se zbog toga, kao i zbog pomanjkanja osoblja uslijed odlaska učitelja na bojišta, odvijala u izrazito otežanim prilikama, a osobito se to odnosi na prve dvije ratne godine (školske godine 1914./1915. i 1915./1916.).

⁴⁰ GOLEC, *Povijest školstva u Petrinji*, 171.

⁴¹ Viktor Šestak bio je rimokatolik, rođen 1883. u Dubovcu kraj Križevaca. Sveučilišne nauke (klasičnu filologiju i hrvatski jezik) završio je u Zagrebu. Dekretom od 16. kolovoza 1913. broj 15.065 postavljen je namjesnim učiteljem u Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Osijeku. SRŠAN, *Biografije učitelja*, 79-80.

⁴² HR-HDA-79-UOZV, SDDS, kut. 7 (5693), 656-1915.

Teškim kušnjama bilo je izloženo i učiteljstvo u svim zaraćenim zemljama, pa tako i na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Tisuće učitelja s područja Hrvatske i Slavonije bile su unovačene i poslone na bojišta, a mnogi među njima izgubili su život, bilo u borbi bilo od posljedica ranjavanja ili raznih bolesti. Pregled raznovrsnih objavljenih i neobjavljenih izvora upućuje na zaključak da se dio hrvatskih učitelja uključio u rat zdušno, iz najiskrenijih i najdubljih domoljubnih pobuda, ali i da je postojao znatan broj onih koji su svoj obol dali mnogo manje zdušno, iz osjećaja obveze i(li) straha. Bilo kako bilo, velik je broj hrvatskih učitelja koji su u ratu poginuli ili bili zarobljeni te se ili nikada nisu vratili svojim domovima ili su se vratili nakon nekoliko godina zarobljeničtva. S obzirom na činjenicu da je Austro-Ugarska Monarhija rat završila u taboru poraženih te da je na njezinim razvalinama, među ostalima, nastala i južnoslavenska država, nije osobito začudno da su hrvatski učitelji koji su u ratu poginuli na strani Centralnih sila, zajedno s drugim oblicima učiteljskoga ratnog angažmana (različite aktivnosti u humanitarnim akcijama, sudjelovanje u različitim oblicima ratne propagande, patriotski publicistički rad itd.), ostali u kasnijim desetljećima u najvećoj mjeri prešućeni u javnosti. Sasvim drukčiji tretman imali su oni učitelji koji su bili pristaše južnoslavenske suradnje i koji su aktivno podupirali rušenje Austro-Ugarske Monarhije te stvaranje južnoslavenske državne tvorevine. Za mnoge od njih novi poredak stvoren 1918. bit će sudar s realnošću i grubo razočaranje, ali to je već sasvim druga tema, također pretežno neistražena. S druge strane, brojni učitelji koji su javno iskazivali svoju protuhabsburšku i/ili prosrpsku orijentaciju, ili su zbog srpske nacionalne pripadnosti ili drugih razloga doživljavani kao politički nepouzdana, bili su tijekom rata izvrgnuti različitim oblicima progona. To pitanje jest jedno od onih koja se ovim radom otvaraju, a konkretnije i pouzdanije odgovore o razmjerima tih progona povijesna znanost tek treba ponuditi.

Arhivski izvori

Državni arhiv u Osijeku, Spomenica pučke škole Vuka.

HR-HDA-78-PRZV: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 78, Predsjedništvo Zemaljske vlade.

HR-HDA-79-UOZV, SDDS: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 79, Unutarnji odjel Zemaljske vlade – Središnja defenzivna dojavna služba.

HŠM A 4568: Hrvatski školski muzej, Zagreb, Arhivska zbirka, Školska spomenica dječjačke i djev. niže puč. škole u Krajiškoj ulici 1916. – 1974.

Objavljeni izvori i literatura

XXX. *izvještaj o stanju javne uprave u županiji zagrebačkoj za godinu 1915.* Zagreb, 1917.

DETONI-DUJMIĆ, Dunja; MILAČIĆ, Karmen. "Galović, Fran". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998, 557-558.

Djelatnost KPJ do aprila 1941 na području Karlovca, Korduna, Like i Pukoplja. Karlovac, 1969.

DRŽIĆ, Tomislav. "Iz školskih spomenica". U: *100 godina rada Osnovne škole u Krajiškoj ulici, Zagreb 1875. – 1975.*, ur. Darinka Pureta. Zagreb: Zadržna štampa, 1975, 17-23.

FRANKOVIĆ, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

FRANKOVIĆ, Dragutin; OGRIZOVIĆ, Mihajlo; PAZMAN, Dragutin, ur. *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj: 1871-1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1971.

GEIGER, Vladimir. "Elaborat Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske o razvoju i djelovanju pojedinaca iz bivših građanskih stranaka na području bivšeg kotara Đakovo". *Zbornik Muzeja Đakovštine* 12 (2015): 173-220.

GOLEC, Ivica. "Ivičić, Stjepan". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 2005, 194-195.

GOLEC, Ivica. *Povijest školstva u Petrinji*. Petrinja: Matica hrvatska, Ogranak Petrinja, 2000.

HAMERŠAK, Filip. *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918." Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2007.

Hrvatska rieč (Šibenik), 1909.

Hrvatski učiteljski dom (Zagreb), 1916.

JOVANOVIĆ, Aleksandar S. *Iščupani koreni Velikog Nabrđa*. Beograd: Inicijativni odbor Veliko Nabrđe, 2003.

Jutarnji list (Zagreb), 1915-1916.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Pisma novinara Adolfa Becka vinkovačkom zastupniku dr. Ferdi Šišiću (1910. – 1911.)". *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 655-699.

LUI, Ante. "Car, Lazar". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989, 576-577.

Nastavni vjesnik (Zagreb), 1915, 1918.

Novosti (Zagreb), 1914.

PRUTKI, Stjepan, ur. *Vinkovački kraj u Velikom ratu 1914. – 1918*. Vinkovci; Vukovar: Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol; Državni arhiv, 2016.

SRŠAN, Stjepan. *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*. Osijek; Vinkovci: Državni arhiv; Zebra, 2009.

Stenografski zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913. – 1918. Od LXXXV. do uključivo CXXXI. saborske sjednice, sv. III. Zagreb, 1916.

SUMMARY

The Teachers of Banal Croatia in the Turmoil of the Great War

Very little has been written about the participation of Croatian teachers in World War I thus far, even when the general lack of research on this period of Croatian history is taken into account. There are many reasons for this, and one of them is certainly the fact that Croatian teachers invested their lives and other efforts and sacrifices in the side that lost the war, and which also represented a negation of the Yugoslav state created in 1918. Based on archival sources, literature, and newspapers, this article seeks to examine the role of teachers in the Kingdoms of Croatia and Slavonia during World War I, with special emphasis on the fate of teachers on the front and the various forms of persecution suffered by those teachers who actively expressed anti-state views or were seen as politically unreliable.

Key words: World War I; Banal Croatia; teachers; political persecution